

ACC. N:R M. 13987:1-8.

Landskap: *Skåne* Upptecknat av: *Wihlborg Larsson.*
Härad: *N. Asbo* Adress: *Ekarp, Perstorp*
Socken: *Perstorp* Berättat av: *Oluf Petersen*
Uppteckningsår: *1956* Född år i

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Husbondefolk och tjänstefolk. s. 1-8.

LUF 105.

ACC. N:R M. 13987: /.

HUSBONDEFOLK OCH TJÄNSTEFOLK.

~~Allmänna förhållanden.~~
Efter enskiftets genomförande på 1820- 30 talen hade bondgårdarna till stor del ungefär storlek och hemmantal av 1/6, 1/4, och 1/3

mantal, undantagsvis 1/8. Den vanligaste storleken i denna trakt var 1/6 mtl, ett sådant hemman hade vanligen omkring 20 tunnland åker och därtill skog och betesmark, s.k. fälader. Om t.ex. ett nygift par mot-togo ett hemman i denna storleksordning kunde de icke själva hinna sköta detsamma förrän barnen vuxit till och kunde medverka. Samma var förhållandet om det var ett äldre par som innehade ett hemman. Det fanns ehur fätaliga, äktenskap som voro barnlösa och ständigt hade behov av lejd arbetskraft. Vidare fanns det hem där barnen icke stannade kvar, utan antingen reste till Amerika eller togo anställningar i städerna i Sverige. Lösningen av arbetskraftsproblemet blev i dylika fall anställning av tjänstefolk. Förutom dessa fanns det gott om arbetskraft att leja tidvis, de många torpens innehavare, vilka icke kunde erhålla sin bärgning å de ofta små och mången gång ganska nyuppförda torpen.

Arbetsfördelningen var ganska skiftande och varierade efter hur bråd arbetstakten behövde vara. Det fanns perioder, då man hade mindre bråda dagar, som mellan sådd och skörd och viss del av vinterhalvåret. Vid dylika tillfällen fingo tjänstehjonen utföra så gott som alla förekommande sysslor, under det att husbondefolket "tog igen sig". På ett hemman av den vanliga storleksordningen fanns vanligen en pigga och en dräng. Två par dragare fanns, ett par hästar oeg ett par oxar. Vanligen fick drängen åtminstone under sina första tjänsteår, köra oxarna. Hästarna voro ju livligare och dyrbarare, de kunde inte anförtros åt unga drängpojkar. Det var vanligt att pojkar togo tjänst omedelbart efter slutad skolgång.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

*huf 105
1.*

ACC. N:R M. 13987:2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

En något mera till åren kommen dräng fick köra hästar. På större hemman där det fanns två kördrängar, var det vanligt att den äldste, fördrängen, körde hästarna. Om husbonden icke seltog i körslorna, var det vanligt att drängen körde hästarna och den dagsverkande torparen körde oxarna. Mot slutet av 1800 talet och i början av 1900 talet försvunno oxarna alltmer och det blev två par hästar på gården. Av dessa voro det ena paret av något mindre storlek, det kördes av minstdrängen, om det fanns två drängar, eller om husbonden själv deltog i körslorna.

2.

Kvinnfolkens arbete.

Utfordring av djuren under den tid de voro installade sköttes allmänt av kvinnfolken, likaså mjölkning och gödsling. Till kvinnfolks-görat räknades en mängd sysslor, som utfördes hemma på gården, såsom fårklippning, tvättning av ullen, kardning och spinning, deltagande i linbråkningen, skäktning och häckling av linet, spinning av lingarn och vävning av såväl linne- som ylletyger. Dessa göromål voro grovsysslor och utfördes vanligen av pigor, till deras arbete hörde även knådning av de stora degarna (bröd bakades ofta av hundra skålpund mjöl), samt skurning och fejning. Dock icke sopning av gårdsplan, detta räknades som karlgöra. Lagning av söndriga kläder tog rundlig tid, man sydde för hand, symaskiner voro okända till fram på 1890 talet och i många hem flera år in på 1900 talet. Kvinnfolken fick vidare kärna smöret, all mjölk behölls ju hemma tills mejerierna började anläggas, detta var vanligen "lillpigans" lott, om två pigor fanns, det förekom ystning i varje gård, svagdricka bryggdes, lingon plockades och kokades in, äpplen torkades och grönsakernabehövde skötas. Allt sådant tillhörde kvinnfolksgörat. Ute på åkern fick pigan deltaga i arbetet med spridning av gödseln, vilken vid utkörningen lades i små högar, sättningen av potatisen och upptagningen av densamma.

ACC. N:R M. 13987:3.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

3.

Mot slutet av 1800 talet då man började med rotfruktsodling, blev det pigans lott att gallra, rensa och taga upp dem. Vid höskörden förekom det räfsning med handrivor av allt höet, då det kördes in, var det vanligen pigan som stod uppe i lasset och packade samman. Uppå höskullen hade hon även sin plats och vid sädesskörden var det pigan och de lejda torparfruntimren som bunde all säden. Då säden kördes in i ladan var det vanligt att ett fruntimmer "lavade nekarna", den som langade dem till henne var i regel en gosse som benämndes "nekråka". Så länge all tröskning utfördes med slaga, var allt tröskningsarbete karlgöra, men sedan de små stifttröskverken som drogos med "vantring" började bli allmänna, blev det kvinnfolkens lott att utföra räfsningen av halmen. Ett mycket påfrestande arbete för kvinnfolken var den stora hösttvätten. Denna utfördes i god tid före julen, ofta i november då det var blåsigt och kallt. S.k. bykning förekom och efter denna skulle sköljning ske vid något vattendrag en bäck eller dike. Mången gång hade isen lagt sig och en vak fick huggas upp att doppa kläderna i. Allt vatten som förbrukades inne i boningshuset bars in av kvinnfolken i stora hinkar av trä, likaså all den myckna ved som gick åt å den öppna spiseln och sättugnen. Vid slakt hade kvinnfolken mycket att göra. Rengöringen av inälvorna, hackning av kött till "hackepölsa", all korvstoppning o.d. Husmodern deltog vanligen i arbetet inomhus, i synnerhet matlagningen var hennes göromål, och det förekom även att husmödrarna deltog i arbetet på åker och äng. Men för pigan var det ständigt mycket att uträtta och fritiden var för henne så gott som obefintlig. Vanligen steg man upp vid femtiden på morgonen och arbetet räckte till dess man uttröttad stupade i säng vid åtta- eller niotiden på kvällen.

Manfolkens arbete.

Det mesta utomhusgöret hörde till manfolkens åliggande, Det var alla körslor, huggning av hö och säd, utkörning av gödseln, samt vin-

tertid allt skogsarbete. Att rykta dragarna tillkom alltid drängen. Lagning av sönderkörda redskap utfördes vanligen av någon slöjdkunnig torpare, men även drängar, som hade "anlag" för sådant arbete brukade utföra det. Stängslarn behövde ofta lagas, de stora stengärdesgårdarna rasade ibland under vårens töväder, stenarna hade oroats av vinterns frost och lyfts upp, stättor behövde tillses och söndriga grindar behövde repareras. Lagning av byggnaderna utfördes sällan av gårdens eget folk. Någon smärre reparation kunde de väl utföra, såsom uppläggande av ryggrän på halmtaken, insläende av pluggar och i senare tid av spikar o.d. Under vinterkvällar arbetade man inne i stugan med lagning av trägrepar och täljande av räfsepinnar, samt bindande av riskvastar. Någon bestämd arbetstid förekom ingalunda i äldre tid, det ansågs som självfallet att alla sysslor som behövde utföras blevo gjorda. Först fram på 1900 talet började man tala om "arbetstid" och tid att hålla "kväll". Det senare blev det dags kl. 7 i början på 1900 talet och ett tiotal år senare kl. 6 Men sedan man slutat körslorna, återstod dock nattfordring av dragarna samt strö av halm i spiltorna, det utfördes vanligen kl. 9

Fritid.

Såsom lagstadgad fritid ansågs i äldre tid först och främst den s.k. friveckan eller Mickeli, tiden 24 okt. - 1 nov. Vidare hade tjänstefolket rätt till en marknadsfridag varje år och en auktionsdag. Under söndagarna utträttades intet utomhusarbete, så vida det icke var nödvändigt med grödans bärgning vid dålig väderlek. Drängarna hade därför inte mer att uträtta under sön- och helgdagar, än att rykta och fordra dragarna. Vissa söndagar voro frisöndagar, någon regel för deras antal fanns ej, på gårdar med två drängar kunde det bli varannan söndag som var fridag. Där det endast fanns en dräng,

måste ju husbonden "passa upp" när drängen hade fritt, där blev det inte så värst många fria söndagar om året. Pigorna hade avsevärt mindre fritt än drängarna. Vanligen fingo de be om lov att vara fria någon söndag eller kväll om de önskade ha ledigt. Önskade någon av tjänarna gå i kyrkan, erhöles de alltid lov härtill. Om drängarna inte hade något att uträtta för egen del under söndagarna, såsom besök i hemmen e.d. fingo de alltid stanna kvar i gården och erhöles kost jämväl om det var fridag.

Umgänge.

Under 1800 talets första hälft rådde säkerligen en viss samhörighet mellan husbondefolk och tjänstefolk. Min farmor som var född 1827 i bondehem berättade att så varit förhållandet i hennes hem och hos grannarna, men att så småningom inträdde en skilnad. Min mor född 1858 tjänade i sin ungdom som piga, men hon omtalade icke någon dylik samhörighet, fastmer höllo sig husbondefolket som om de varit "bättre". Men i arbetet där hemmasöner och döttrar deltog var det i regel ingen skillnad. Då det någon gång var någon nöjestillställning, såsom dans i det gröna e.d. höllo sig hemmadöttrarna mera för sig själva, sönerna däremot visade vid sådana tillfällen ingen ringakt för pigorna. I kyrkan fanns förr en bänk avsedd för torpare och tjänstehjon. Det skulle i den tiden icke fallit någon tjänare in, att sätta sig på någon annan bänk.

Bostäder.

Att tjänare delat sovrum med husbondefolket torde icke ha varit bruk på denna ort, ingen av de gamle har berättat sådant. Pigan hade en pigkammare i boningshuset, vanligen i närheten av förstugan, någon eldstad i denna kammare förekom ej. Drängkammaren var allestädes i stallbyggnaden, vanligen utan någon annan ingång än genom stallet.

Eldstad förekom ej, utan värmen från stallet fick uppvärma rummet. En frän lukt av gödsel och hästar trängde obehindrat in i drängkammaren och fäste sig i kläderna. Det var vanligt att även om drängen var finklädd att det på långt håll luktade stall av honom. Vanligen hade drängen ett klädskåp till att förvara sina "bästa" kläder i, men lukten från stallet trängde in även i detta. Sängen var oftast väggfast, gjord av bräder, mångenstädes ohyvlade, sängkläderna voro varma, tvenne dunbolstrar eller ett bälster och filter. Drängen gick in på golvet i denna kammare med den fotbeklädnad han använde utomhus golvet skurades aldrig, möjligen sopade han själv någon gång ut den värsta smutsen med en riskvast som användes som stallkvast. Dyliga drängkamrar voro i bruk in på 1900 talet, först efter det ett årtionde förflutit blevo drängkamrarna förlagda på annan plats och skilda från stallet, men eldstad saknades vanligen till fram på 1920 talet. Pigan som ju hade sin bostad i boningshuset höll vanligen sin kammare ren och skurade golvet. Det förekom att pigkamrarna voro försedda med tapeter. Men kallt var det vanligen i ett sådant rum. Våta kläder torkade tjänstefolket vid den öppna spiseln i köket om det inte var soligt utomhus, så att de kunde soltorka.

Maten.

På somliga ställen åto både husbondefolket och tjänarna vid samma bord så långt tillbaka man kunde minnas och fortfarande in på 1900 talet. Man åt i köket eller "folkrummet" där sådant fanns. Det var sed att husbonden satt vid ena bordsändan. Å bordets långsida satt till höger om honom drängen eller sonen i huset. Vid långsidan åt vänster hade kvinnfolken sin plats på den s.k. fruntimmersbänken. Denna var en lös bänk utan ryggstöd, under det att manfolkens bänk var väggfast, liksom bänken för husbonden vid bordsändan. På många ställen fanns dessa bänkar och bord kvar långt in på 1900 talet.

Maten som förtärdes var lika för husbondefolk och tjänare. När det var kalas i gården voro husbondefolk och gäster i det rum som kallades "stora stugan". Tjänarna fingo då äta i köket eller folkrummet som vanligt. Vanligen fingo de äta av kalasmaten. Drängarna skulle vara ute på gården och taga emot skjutsarna som gästerna anlade med. hästarna insattes i lada eller lider och det ålåg drängen att tillse att de fingo vatten och foder. Då gästerna skulle åka hem, vilket vanligen inte skedde förrän långt ut på natten, skulle drängerna öppna för hästarna. Vanligen vankades det då drickspengar i form av någon tjugofemöring eller kanske femtioöring om gästerna voro riktigt i form av förplägnaden.

Härkomst.

Varifrån kommo då dessa unga män och kvinnor som togo plats som tjänstehjon? Jo från torpen, från backstugorna, från de fattigahem där man från allra yngsta år fått vänja sig vid att leva på svältkost. Deras pretentioner på livsförningen voro sannerligen intestora. Men i tjänst voro de säkra på att slippa svälten, om än den husmanskost som bestods inte var av läckert slag. Kosten var för övrigt mycket olika på de olika bondgårdarna. Mångenstädes hade gården ett gott beröm för sitt goda kosthåll, på andra ställen var den beryktad för att vara dålig. På ett bra "matställe" var det alltid lättare att få folk att taga anställning.

Undantagsvis förekom att bondsöner och bonddöttrar togo tjänst utanför hemmet. Detta i sådana fall, så syskonskaran var för stor att kunna hållas med arbete å hemgården.

Då tjänstefolk gifte sig var det vanligen inom den egna ståndet. Undantagsfall förekommo, då någon husbonde gifte sig med sin piga, eller eller en åbodotter med en dräng. Dylikt har inträffat

på några ställen i denna ort. På ett hemman gifte sig ena dottern med drängen, varefter de övertogo gården. Någon son fanns ej. De hade sedan en son som gifte sig med sin piga. Det senare äktenskapet utfall bra, men det förra var inte så lyckat. Husbonden fick många höra av sin gemål, atthan inte var något annat än en dräng.

Husbondevälde.

Vanligen tilltade husbondefolket tjänarna med "du" i gångna tider. Tjänarna använde vanligen husbondefolkets förnamn vid tilltal. I början av 1900 talet började husbönderna alltmer att kalla drängarna vid förnamnet och även husmödrarna började använda förnamnet vid tilltal till de kvinnliga tjänarna. Titeln "piga" bortföll i början på 1910 talet, den ersattes med "jungfru" och i vår tid "hembiträde".

Titeln "dräng" för manliga tjänare har bibehållit sig, men i våra dagar finns det knappast några fast anställda manliga arbetare. Äldre personer ha omtalat att det i forna dagar kunde förekomma, att tjänstefolk som gick "ölovande" ur tjänsten, kunde bli hämtade tillbaka på grund av tjänstehjonsstadgans bestämmelser. Men det var något som ogärna praktiserades, ty dylika tjänare blevo givetvis opålitliga och trilska. Under de senaste 70 åren har icke omtalats någon sådan åtgärd. Helårstjänst upphörde omkring 1920, det blev vanligt med anställning pr månad. Bestraffningar i form av s.k. husaga skall ha förekommit under 1800 talets första hälft, några säkra uppgifter därom har icke stått att erhålla. Däremot har det förekommit in på 1900 talet att husbönder och drängar blivit ovänner och råkat i slagsmål. Resultatet härav blev vanligen att drängen lämnade sin tjänst.